

KAS INTELLEKT VÕIB HAIGEKS JÄÄDA?

Andres Soosaar

Haigus, see tähendab kõrvalekallet elavas organismis, kõrvalekallet üle teatava piiri. Kõrvalekalle võib olla pöörduva või jääva, isegi süveneva iseloomuga, haigus võib tabada ja häirida rakku, kudet, organit, kogu organismi. Haiguse ulatus sõltub kahjustatud koest - mida enam on see seotud organismi talitluste regulatsiooniga või nende garanteerimisega, seda suuremal määral saab haigusest mõjutatud kogu organism.

Teatud mõttes osutub võimalikuks jagada inimese elutegevus kolmeks üksteisega seotud ja vastastikku tingitud, kuid kvalitatiivselt erinevaks sfääriks. Need oleks kehaline talitus, emotsionaalne talitus ja intellektuaalne talitus. Kehaline ehk somaatiline talitus käteb eneses organismi rakkude, kudede, elundite pidevat korrastatud funktsioneerimist, see võimaldab elusal organismil eksisteerida teatud kindlas keskkonnatingimuste diapasoonis. Suurema osa meditsiinilise tegevuse mahust moodustab kehaliste haiguste diagnostika ja ravi. Haigus kujutab siin enesest enamvähem stereotüüpset protsesside ja reaktsioonide ahelat.

Emotsionaalne ja intellektuaalne kvaliteet moodustavad inimese vaimse sfääri. Emotsioonid toimivad signaalidena teadvuse ja organismi olukorrast; nad võivad olla negatiivse iseloomuga, mis sunnivad organismi uutele tegudele, ja positiivse iseloomuga, teatades organismi heaolust, samuti konflikti puudumisest vaimu ja keha vahel. Positiivsed emotsioonid omandavad teatud tingimustes ning kestval toimimisel küllastavalt negatiivse värvingu, seega kannab emotsioonide taoline jaotus siiski vaid suhtelist iselomu. Emotsionaalse sfääri muudab keerukaks ja raskesti aimatavaks asjaolu, et tunded ja tundmused on pärit ka väljaspoolt organismi ja ümbritsevat loodust, ühiskonnast. Seega ühenduvad emotsioonide sfääri vägagi erilaadsed mõjud, see sfäär toimib "dispetšerina" taolises keerulises süsteemis kui inimene. Emotsioonid toimivad meile pidevalt, kuid nende intensiivsuse diapasoos on väga lai ja teatud intensiivsustasemest alates suudavad nad valitseda kogu organismi. Inimese organism ja emotsioonid eksisteerivad pidevas vastastikusel seoses ning teadus on kogunud hulgaliselt fakte sellise vastastikuse sideme kohta. Milline seos on haiguse ja emotsioonide vahel? Tuntud on haiguste mõju emotsioonidele, meie määratlusest lähtudes tuleks seda täiesti loomulikuks pidada, sest haigestunud organism saab nõnda teadvusele signaaliseerida muutunud olukorrast. Ka emotsioonide mõju organismi talitlusele on ammusest ajast teada; nii olenevad vegetatiivse närvisüsteemi vahendatud reaktsioonid, muutused hormoonide sekretsioonis organismi emotsionaalsest seisundist.

Kas haigus võib primaarselt tabada emotsionaalset sfääri? Haigestumisest saab antud kontekstis rääkida vaid tinglikult. Muutused emotsioonides on sagedased keha haigestumise, eriti muidugi aju haigestumise korral, kuid sellistel juhtumitel on emotsioonide haigestumine sekundaarse iseloomuga. Tõdegem siiski, et emotsioonid võivad ka primaarselt haigestuda. Kõige selgemalt väljenduvad taolised kõrvalekalded igasugustes ekstreemsetes olukordades ning milles viibimine võib kaotada emotsioonide signaalse tähenduse organismi kui terviku jaoks. Emotsioonid võivad sellisel juhul organismi väga kummalistele ja arusaamatutele tegudele juhtida. Asjaolu, et emotsioonid võivad lähtuda ka inimühiskonnast, suurendab märgatavalt võimalusi emotsioonide haigestumiseks.

Milline võiks olla intellektuaalse sfääri seos haigusega? Intellektuaalsel sfääril on ilmselt suhteliselt tagasihoidlik otsene toime organismile, kehale. Mõistus saab muidugi palju korda saata, kuid see on juba vahendatud mõju. Raske on ette kujutada, et meie vaimsed võimed või mõne uue vaimse oskuse omandamine võiks otseselt mõjutada organismi elutegevust. Ilmselt ei saagi intellekt talitleda üksinda ja isoleeritult, oma mõju realiseerib ta ikka läbi vahendajate. Kõige olulisemate vahendajatena toimivad kesknärvisüsteem ise ning kesknärvisüsteemi üks funktsioone, emotsionaalne sfäär. Just emotsioonid aktualiseerivad intellekti, see tähendab, nad võimaldavad ühel või teisel intellektuaalsel funktsioonil kestmamalt püsida, seda võimendada ja ka realiseerida. Erinevalt emotsioonidest on intellektile omane märksa suurem diskreetsus, pidevus.

Hoolimata emotsionaalse ja intellektuaalse sfääri bioloogilisest aluspõhjast, on nende kujunemisel ja talitlemisel olulised mittebioloogilised tegurid. Iseäranis kehtib see intellektuaalse sfääri kohta. Selline algete lahknevus toimib võimsa vastuolude allikana ning mida suurem on mittebioloogilise osatähtsus, seda suurem saab olema vastuolu kehalise, emotsionaalse ja intellektuaalse vahel. Nõnda on bioloogiline loonud potentsiaali, mis võib küündida isegi iseene eitamiseni. Oluline on siinkohal emotsionaalse sfääri tähendus, sest olenevalt tema suhtumisest kehalise ja intellektuaalsesse realiseerub inimese organismi väline tegevus. Väga skemaatiliselt võiks emotsioonide tähendus olla järgmine: kui emotsioonid teenivad rohkem keha, siis tüüriavad organismi tegevust bioloogilised vajadused; kui aga emotsioonid teenivad enam intellekti, siis bioloogiliste faktorite mõju omab väiksemat tähendust. On ju inimajaloost tuntud ekstreemsed näited, kus keha on täielikult allutatud vaimule ning inimesed on mingi vaimse idee nimel loobunud ihulisest heaolust või isegi eksistentsist täielikult. Loomulikult mõjutab kesknärvisüsteemi seisund intellekti ning intellekti kaudu saab mõjutada organismi talitlust.

Kuid kas intellekt võib haigestuda primaarselt, ilma otsese põhjuseta organismis, mis realiseerub ajutegevuse häirimisena? Esialgu võib tunduda, et see ei ole võimalik, sest intellekt kui kesknärvisüsteemi funktsioon on samaaegselt viimasest ka kaitstud. Bioloogilised tegurid intellekti primaarse haigestumise põhjustena on vähetõenäolised. Et intellekt seostub tugevasti inimese olemuse ja elamisviisi sotsiaalse küljega, siis taolise haigestumise põhjuseid võiks otsida inimese ühiskondlikust elust. Selgeim näide oleks

intellekti kujunematus ühiskonna ja keelekeskkonna puudumisel. Keerukam on intellekti haigestumise tabamine tavapärasel inimühiskonnas. Raskendava asjaoluna tuleb arvestada emotsionaalse ja intellektuaalse sfääri tihedat seotust, seetõttu on enamasti keerukas eristada emotsionaalse või intellektuaalse häire primaarsust.

Kuid intellekti esmane haigestumine on ikkagi võimalik, põhjuseks igasugune mõttevabaduse piiramine. Mõttevabadus võib väga mitmel viisil piiratud saada ning ka erinevate inimeste vastupanu haigusele on suuresti erinev, kuid intellekti haigestumise tunnuseks on ikka enese, teiste, maailma mõistmise vähenemine või kadumine.

Püüelgem siis mõtlemise vabadusele ja hoidkem teda, sest inimene on sündinud selleks, et mõelda ja luua (*ad cogitandum et agendum homo natus est*).